

Azad Qaradərəlinin romanlarında müharibə ağrıları**Günəl Əskərova**

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: lisey.thtft@mail.ru

Annotasiya. Azad Qaradərəli müasir Azərbaycan nəsrində sosial-psixoloji roman ustalarından biri kimi tanınır. Yazıcının yaradıcılığında Qarabağ müharibəsi mövzusu leytmotiv kimi keçir. Məqalədə Azad Qaradərəlinin I Qarabağ müharibəsinin ağrıları hətərəfli əks etdirməsi “Günəş tutulan yerdə”, “Kuma Manıç çökəkliyi”, “Şəhərcik”, “Morq çiçəkləri” romanları əsasında təhlil və şərh olunur. Azad Qaradərəli Qarabağ müharibəsini qəfil fəlakətin cəmiyyətdə törətdiyi sosial və psixoloji sarsıntılar, ağrılar, faciələr aspektindən qələmə alır, mövzunun reallıqlar kontekstində bədii dərkinə çalışır. “Cəbrayıl əfsanəsi” romanında yazıçı II Qarabağ müharibəsində qəhrəman Azərbaycan əsgərinin, müzəffər Azərbaycan ordusunun, qalib Azərbaycan xalqının və mərd-qürurlü Azərbaycan insanının tarixi hünərlərini təcəssüm etdirir.

Açar sözlər: I Qarabağ müharibəsi, müharibə ağrıları, sosial-psixoloji roman, magik ünsürlər, tarixi kontekst. Vətən müharibəsi

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.07.2022; qəbul edilib – 22.07.2022

The pains of war in Azad Garadarali's novels**Günəl Askerova**

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: lisey.thtft@mail.ru

Abstract. Azad Garadarali is known as one of masters of socio-psychological novels in modern Azerbaijani prose. The theme of the Karabakh War is the leitmotif of the writer's work. Azad Garadarali's comprehensive coverage of the pain of the First Karabakh War in the article is analyzed and interpreted on the basis of the novels “The place where is eclipse of the Sun”, “Kuma-Manych Depression”, “Small town”, “Morgue flowers”. Azad Garadarali writes about the Karabakh War in the aspect of the social and psychological shocks, pains and tragedies caused by sudden catastrophe in society, tries artistic comprehension of the subject in the context of realities. In the novel “The legend about Jabrail” the writer embodies the historical skills of the Azerbaijani soldier, the victorious Azerbaijani Army, the Victorious Azerbaijani people and the brave Azerbaijani man in the Second Karabakh War.

Keywords: The first Karabakh War, the pains of war, socio-psychological novel, magical elements, historical context, the pains of the Patriotic War

Article history: received – 16.07.2022; accepted – 22.07.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə ağrıların cəmiyyətdə – “arxa cəbhə”də dəridən təsviri 1960-cı illər nəsrində olmuşdur. İsa Hüseynovun “Saz”, “Tütək səsi”, “Doğma və yad adamlar” əsərlərində II Dünya müharibəsinin ön cəbhədən çox uzaqlarda olan Azərbaycan kəndində doğulmuş acı nəticələr, mənavi sarsıntılar gərgin psixoloji konfliktlərlə, rəngarəng obrazlarda ustalıqla qələmə alınmışdır. 1990-cı illərin əvvəllərində ermənilərin torpaqlarımızın işğalı ilə başlayan Qarabağ müharibəsi də yalnız ön cəbhədə baş verən hadisələrin, döyüşlərin təsviri ilə ədəbiyyata

gəlmir, Qarabağ müharibəsinin nəticələri bütünlükdə cəmiyyətdə katalizmlər, ictimai və mənavi sarsıntılar yaradır, milli cəmiyyətin və insanın yaşadığı psixoloji durumun təsviri və bədii dərkə zəruri olur. Azad Qaradərəlinin yaradıcılığı bütünlükdə bu dövrə təsadüf etdiyindən, müharibə mövzusu onun əsərlərində cəmiyyət və insan tematikası ilə yanaşı davam edir, hətta çox zaman üzvi şəkildə birləşir.

Əsas hissə / Main Part

Azad Qaradərəlinin yaradıcılığı bütünlükdə müharibə dövrünün cəmiyyətdə təsirləri, doğulduğu problemləri əhatə etsə də, yazıçı I Qarabağ müharibəsini əsl müharibə saymır, qəfil xarici basqın nəticəsində Azərbaycan xalqının məruz qaldığı fəlakət, bu fəlakətin törətdiyi acı nəticələr kimi qiymətləndirir. Müsahibələrinin birində əsl müharibənin hələ qarşıda olduğunu bəyan edir, müxbirin: “Niyə ədəbiyyatımızda müharibə mövzusunda yazılar yox dərəcəsinədir? Baxmayaraq ki, Azərbaycanın ən böyük problemi Qarabağ münaqişəsidir” sualına cavabında deyir: “Fikir verdimizi, siz Qarabağ müharibəsi deməmişiniz, Qarabağ münaqişəsi demisiniz. İş ondadır ki, o döyüşlərdə şəhid olan, sağlamlığını itirən qəhrəman oğullarımızın hünərini azaaltmadan deməliyəm ki, bizim bir dövlət kimi MÜHARİBƏMİZ hələ olmayıb, ermənilər rus ordusunun köməyi ilə bizim torpaqlarımıza hücum edib, təzə yaranan ordumuzun könüllülərini və yerli əhalini silahdan keçirib və torpaqlarımızın yeddidi birini işğal edib. Yazıçı müharibə tərəfdarı olmaz və təbii ki, mən də müharibə istəmirəm. Amma bunu demək zorundayam: bizim MÜQƏDDƏS MÜHARİBƏMİZ hələ qabaqdadır” [1, s.200].

Azad Qaradərəli yaradıcılığında Qarabağ müharibəsini məhz bu aspektdən, qəfil fəlakətin cəmiyyətdə törətdiyi sosial və psixoloji sarsıntılar, ağrılar, faciələr mövqeyindən qələmə alır (“Günəş tutulan yerdə”, “Kuma Manıç çökəkliyi”, “Şəhərcik”, “Müharibə uşaqları”, “Morq çiçəkləri”). mövzunun reallıqlar kontekstində bədii dərkinə çalışır. Və yalnız əsl müqəddəs müharibə zamanı gəlib yetişdiyi zaman, yazıcının əvvəlcədən gördüyü və inandığı kimi, qəhrəman Azərbaycan əsgərinin, müzəffər Azərbaycan ordusunun, qalib Azərbaycan xalqının və mərd-qürurlü Azərbaycan insanının tarixi hünərlərini təcəssüm etdirir (“Sevgilim Vətən”, “Cəbrayıl əfsanəsi”).

Azad Qaradərəlinin yaradıcılığı hekayəçiliklə başlamış, Qarabağ mövzusunda da ilk əvvəl hekayələrində mürcəit etmişdir. Azad Qaradərəli Azərbaycanın Birinci Qarabağ savaşında işğal olunmuş Zəngilan rayonundandır. Qaçqınlığın məşəqqətli yollarını, sərt-ağrılı həqiqətlərini həmvətənləri ilə birgə öz bioqrafiyasında yaşamış, bilavasitə əsərlərində əks etdirmişdir. “Son döyüş” (1993), “Axın” (1994), “Ulartı” (1995), “Ölə bilməyən ana” (1997), “Ananın oğulları” (1998), “Girov” (1994), “Generalın atı” (1999), “Quduz” (1992-2016), “Sonuncu kibrit çöpü” (2010), “Adamı igid kimi ölməyə də qoymurlar” (2010), “Gilənar albalı olurmu?” (2011), “Toy olmayan günlər” (2011), “Alışqan” (2013-2014) və s. hekayələrində yazıçı gerçək əhvalatlar, müharibə və müharibədən sonrakı hadisələr fonunda Azərbaycan insanının ağır taleyini qələmə almışdır. O da qeyd olunmalıdır ki, Azad Qaradərəlinin bir çox hekayələrində toxunduğu müharibə motivləri sonradan romanlarına da keçmiş, daha əhatəli şəkildə təcəssüm olunmuşdur.

I Qarabağ müharibəsinin ən ağrılı nəticələrindən biri erməni əsirliyi olmuşdur. Hadisələr də, bu mövzuya həsr olunmuş əsərlər də göstərir ki, Azərbaycan insanı ermənilərə əsir düşməkdənsə ölməyi tərcih edirdi. Buna səbəb bir yandan azərbaycanlıların əylməzliyi, mərdliyi idisə, digər amil erməni faşizmi idi. Erməni vandalları əsirlərlə heç bir müharibə qanunlarına sığmayan tərdə amansızlıqla davranır, insanlığa sığmayan cinayətlər törədirdilər. Erməni fəlakətinin ilk dövrlərində əsirlik problemi cəmiyyətdə şiddətlə qarşılanır, barışmaz reaksiyalar doğururdu. Xüsusən azərbaycanlı qızların-qadınların əsir düşməsi birbaşa insani ağrılarla yanaşı, mental ziddiyyətlərə, mənavi sarsıntılara səbəb olurdu. Təsədüfi deyil ki, əsir düşmüş qadınlar problemi bu dövrün nəsrində ayrıca motiv kimi qabarıq xətlə keçir.

Eyni motiv paralel olaraq Azad Qaradərəlinin yaradıcılığında da keçir. Əsir düşmüş qadınların yaşadığı cəhənnəm əzabını, heç bir insani sərhədlərə sığmayan məşəqqətlərini Azad Qaradərəli ilk romani olan “Günəş tutulan yerdə” (2000-2004) əsərində də qabartmaqla, kəskin sosial problem şəkildə qoyur. Əgər yazıcının hekayələrindən birində (“Ulartı”) heysiyyəti tapdanan,

“Kuma Manıç çökəkliyi” romanının tipi haqqında suala cavabında Azad Qaradərli özü belə deyir: “Təbii ki, romanın mərkəzi Dursun və onun düşdüyü ağır mühit – müharibə və onun qəhrəmanları ola bilərdi. Fəqət, nə dursunların bu müharibədə oynadığı rol, nə bu müharibənin ümum-xalq müharibəsinə çevrilməməsi, nə də son nəticə – torpaq itkisi buna imkan vermir. Ən əsası isə mən əsərin müəllifi olaraq qarşıma bir müharibə romanı yazmaq kimi bir məqsəd qoymamışdım... Ona görə də Dursunun yerini asanlıqla Xosrov tutur...” [1, s.174]

Romanda Dursun və Xosrov məktəb yoldaşı və dostdurlar. Xosrov dərs əlaçısı və dərrakəli, Dursun dərsdə axsayan, lakin fiziki baxımdan güclü, zorludur. Roman Xosrovun dilindən nəql olunur, özünün və ətrafındakı insanların başına gələnlərdən bəhs edir. Aydın görünür ki, bütövlükdə əsəri “Xosrovun romanı” adlandırmaq olar. Amma əsas qəhrəmanlardan biri kimi “Dursunun romanı” məqamı da haqlı sual doğurur. Romanda 1980-ci illərin sonu ermənilərin torpaqlarımıza həmlələri başlanan könnüllü özünümüdafiə dəstələrinin birinin başında məhz Dursun durur, qəhrəmanlığı ilə ad çıxarır. Doğrudur, bir çox naqışlıkları üzə çıxsa da, bu cəhətlər onun məhz sosial-psixoloji dramı kimi səciyyələnir. Ermənilərin hücumu Dursunda təbii vətənpərvərlik duyğularını oyatmış, qəhrəmanlıq, liderlik istedadını üzə çıxarmışdır. Məğlubiyyətdən danışan hər kəsə qarşı amansızlığı da buna əsaslanır, o cümlədən Haşım kişinin ölümünə bais olmasının səbəbi də onu xayanətkar hesab etməsindən gəlir.

Dursunun iddiaları heç də imkanlarına düz gəlmir və romanda tənqid hədəfinə çevrilir. Çünki Birinci Qarabağ savaşında məğlubiyyətin səbəbləri heç də xalqda vətənpərvərlik hisslərinin azlığında deyil, daha dərin sosial səbəblərin olmasındadır. İddia və imkanların ziddiyyətini bilavasitə öz acı taleyində yaşayan Dursunun romanın sonunda məğlubiyyət haqqında istehzal qənaətləri də buradan doğur: “Əvvəl Ermənistan dövləti Xocalı dövlətiyənə döyüşdü, əliyalın camaatı qırdı. Həyana yetən olmadı... Sohra ermənilər Şuşa dövlətiyənə ağır müharibə elədi, şuşahlar qalanı qoyub qaçdılar. Laçın dövləti Ermənistanla döyüşdə böyük itçi verib qaçdı... Çəlbəcər dövləti döyüşəndə Füzuli, Ağdam dövlətlərinə kömək istədi, verən olmadı... Həəə, sohra Füzuli dövlətini məğlub elədilər... Həəə, sohra Ağdam dövlətini... Cəbrayıl, Qubadlı dövlətləri də bir-birinə çöməç eləmədi... axıra biz qaldıq, Zəngilan dövləti... Yaman cüclü dövlət idik! Ermənistan ordusu əlimizdə aciz qalmışdı...” [4, s.332]

Yazıcının acı ironiya ilə xatırladığı bu məqam oxucunu məğlubiyyətin səbəbləri bərsində düşündürür. Həm də yalnız Dursunun taleyində deyil, romandakı bütün personajların taleyində. Bu müharibə eyni qədər də mərkəzi surətlərdən biri olan Haşım bəyin taleyindən keçir. Həm də yalnız 1980-ci illərin sonlarından deyil, 1920-ci illərdən, sovet hakimiyyətinin qurulmasından başlayaraq, bütün bəy nəslinin, o cümlədən dayısı Yapon Səmədin repressiyaya uğraması ilə. Eyni qədər də romanı Hafiz müəllimin romanı saymaq olar; şagirdlərinə yalnız vətən coğrafiyasını deyil, haqiqət dərslərini də öyrətməyə çalışan Hafiz müəllimin bütün ömrü sovet quruluşu ilə, “KKB” ilə savaşlardan keçir...

İlk könnüllülər dəstəsi yaratmış Dursunun şücaətləri el-obada nə qədər təriflənsə də atası Əbdürəhmanın vəziyyətdən istifadə edərək varlanması, dağlarda qoyun-quzu sürüsünü artırması, camaatı qorxu içində, Dursunu nəzarətdə saxlamağa cəhd etməsi narazılıq yaradır. Belə epizodlardan birində Əbdürəhman qəsdən Xosrovla Zirəddinin atlarını atəşə tutur, Dursunla görüşməkdən çəkindirməyə çalışır. Əgər əsir düşmüş insanları dəyişməklə Dursun nə qədər nüfuz və şöhrət qazanırsa, “meyid alveri” haqqında şayiələr onu bir o qədər alçaldır, hörmətdən salır. Ümumən, könnüllü batalyonların vuruşduğu dövrün ziddiyyətli hadisələri romanda təqdim və eyni zamanda tənqid olunur.

Bu məqama diqqət çəkən AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu yazır: “Vətən müharibəsi ədəbiyyatımıza qəhrəmanlar gətirir. Azad Qaradərli hələ 2012-ci ildə yazdığı “Kuma-Manıç çökəkliyi” romanını I Qarabağ savaşına köklənmişdisə də, yazıcının öz etirafıdır ki, qəhrəmanı bu yükü üzərinə götürə bilmir və hətta antipoduna çevrilirdi. II Qarabağ müharibəsində Azad Qaradərli qəhrəmanını tapdı, az bir zamanda Vətən müharibəsində əfsanəvi ad qazanmış Cəbrayıl Dövlətzadənin həyatı və hünərlərindən söz açan bədii-sənədli “Cəbrayıl əfsanəsi” romanını qələmə aldı. Roman həm də Qarabağ müharibəsi və mübarizəsinin yüz illik tarixi köklərinə işıq salmaqla önəmli” [6].

Nəticə / Conclusion

Romanlarında I Qarabağ müharibəsinin fəlakətlərini qabartmaqla, qara faciələri əks etdirməklə, Azad Qaradərli oxucularda yalnız müharibəyə nifrət oyatmaqla kifayətlənmir. Bir nəslin yaddaşından silməyə çalışdığı ağır-acılar yaddaşsızlıq deyil, əksinə, milli yaddaşı daha da möhkəmləndirir. Təsədüfi deyil ki, 2016-cı ilin Aprel döyüşlərində və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əmri ilə 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanıb, 10 noyabrında qələbə ilə başa çatan Vətən müharibəsində düşməndən qisasını alıb, Azərbaycan torpaqlarını azad edən Azərbaycan oğulları ilk növbədə məhz həmin nəslin “müharibə uşaqları” idi. Azad Qaradərliyin “müqəddəs müharibə” söylədiyi hadisənin vaxtı çatmışdı.

44 günlük II Qarabağ müharibəsi gedişində əsgər silahları ilə yanaşı, şair sözü, yazıçı qələmləri də susmadı, müqəddəs Vətən müharibəsinə töhfələrini verdi. Bu zaman Azad Qaradərli müharibə şəhidlərinin həyat və qəhrəmanlığından söz açan “Vətən müharibəsi hekayələri”ni yazmış, həmin hekayələr “Sevgilim Vətən” adlı kitabda (Bakı, 2021) toplanmışdır.

Müharibədən dərhal sonra yazdığı “Cəbrayıl əfsanəsi” romanını Azad Qaradərli şəhid əsgər Cəbrayıl Dövlətzadənin qəhrəmanlığına həsr etmiş, əsərdə bir əsr əvvəl baş vermiş tarixi epizodlara da geniş yer verməklə, Vətən uğrunda mübarizə və müharibənin bir əsrlik salnaməsini ümumiləşdirməyə nail olmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Azad Qaradərli. Renessans həsrəti. İkinci kitab. Bakı: Alatoran, 2018.
2. Azad Qaradərli. Burda yer fırlanmırdı (hekayələr və roman). Bakı: Qanun, 2011.
3. Azad Qaradərli. Morq çiçəkləri. Mücrü, 2020.
4. Azad Qaradərli. Kuma Manıç çökəkliyi. Bakı: Xan, 2016.
5. Maral Yaqubova. Nəsr: nəzəriyyə və yaradıcılıq texnologiyaları // Ədəbi proses-2018. Bakı: Hədəf, 2019.
6. Tehran Əlişanoğlu. Qalibiyyət zamanı: çağdaş ədəbiyyatda diskursun dəyişməsi. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 oktyabr 2021-ci il.

Скорбь войны в романах Азада Гарадерели

Гюнель Аскерова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: lisey.thftf@mail.ru

Резюме. Азад Гарадерели известен в современной азербайджанской прозе как один из мастеров социально-психологического романа. Тема Карабахской войны проходит лейтмотивом в творчестве писателя. Автор статьи исследует все тяжести Первой Карабахской войны, подробно описанные Азадом Гарадерели в его романах «В месте затмения солнца», «Упадок Кума Манич», «Городок», «Цветы из морга» и даёт им изъяснение.

Азад Гарадерели описывает трагедию Карабахской войны с точки зрения вызванной ею социальных и психологических потрясений и скорби в обществе, стремясь к художественному осмыслению темы в контексте реальности. В романе «Легенда о Джабраиле» воплощён исторический героизм азербайджанского солдата победоносной азербайджанской армии во II Карабахской войне, азербайджанский народ, одержавший победу, отвага и храбрость азербайджанцев.

Ключевые слова: Первая Карабахская война, скорбь войны, социально-психологический роман, магические элементы, исторический контекст, Отечественная война